

ЗА АВТОРСТВОТО НА „БЪЛГАРСКАТА ХРОНИКА“ ОТ НАЧАЛОТО НА XV В.

Боньо Ст. Ангелов

Покрай другите неизяснени въпроси из историята на нашата стара литература е и въпросът за историографските съчинения, които тя е имала. Ето защо похвална е всяка инициатива, каквато напоследък се забелязва, свързана с българската средновековна историография. Имам предвид изследванията на Горан Тодоров „Зараждане и начално развитие на българската историография (681—1018 г.)“ и „Българската историография през XI—XIV в.“¹ и на Константин Мечев „Българската хроника от началото на XV в. (Историческо съдържание, идеен и художествен облик, въпросът за нейното авторство)“².

Повод за настоящите бележки ми дава изследването на К. Мечев. Казвам бележки, тъй като не възнамерявам да се спирам подробно по въпроса, за сегнат от него; по-скоро искам само да взема отношение по поставения въпрос — доколко може да се възприеме тезата на автора, според която известният старобългарски (южнославянски) книжовник Исай Серски е написал и анонимната българска хроника от началото на XV в. Искам да взема отношение, понеже нашата наука има да решава още толкова много и важни въпроси, поради което никак не е нужно да се отклоняват силите на малкото научни работници с публикации, недостатъчно аргументирани. По-добре е тези сили да бъдат насочени по други въпроси. Отговорът е толкова по-наложителен, като се вземе под внимание и обстоятелството, че публикацията излиза без редакционна бележка, не е поставена като дискусийна.

Хубава страна на изследването на Мечев е преди всичко това, че той подхваща въпрос, изобщо неразработван у нас. Оттук до известна степен неговите увлечения при решаването на въпроса за авторството. Така подхванат, въпросът за авторството на „Българската хроника“ може да бъде подет и от други учени, да се внесат уточнявания по него, да се издирят връзки с други летописни творби и пр.

Още в началото К. Мечев определя задачата си така: „Ето защо, като се излезе от постиженията на досегашните проучвания, налага се да се направи по-обстоятелствен анализ на хрониката, като се проучат по-подробно историческото ѝ съдържание, идейният ѝ и художествен облик и въз основа на това да се подирят опорни точки, за да се отговори на въпроса за авторството на хрониката. Като

¹ Сп. Исторически преглед, 1967, кн. 2, стр. 82—97; кн. 3, стр. 74—95.

² Известия на Института за история, кн. IX, 1967, стр. 219—240.

забягвам малко напред, ще кажа, че между хрониката и широко известната и е голямо значение за балканската история летописна бележка на атонския монах Исай Серски за Чирменския бой от 26. IX. 1371 г. се забелязват доста сходни моменти. Наличието на това сходство ме и подбуди да направя съпоставка между двете произведения. Но за да е оправдано това сравнение и да има известно значение, то трябва да се основава на аналитичен историко-литературен разбор на хрониката, опит за какъвто са следващите редове“ (стр. 220).

Казано общо, доказателства за своята теза авторът намира в следните положения: 1. Исай Серски е български книжовник; 2. Исай Серски е идентичен със старец Исай, църковен деятел по времето на Стефан Душан (1331—1355) и на княз Лазар (1372—1389), имащ главна заслуга за подобряване на отношенията между Цариградската патриаршия и Сръбската патриаршия; 3. „Българската хроника“ е творение на българин от началото на XV в.; 4. Стилно-езикови паралели между двете произведения; 5. Анализ на някои пасажии от двете произведения; 6. Някои историко-културни и обществено-политически наблюдения от по-общ характер.

Убедителност не се получава в нито един пункт: нито при „идейните и художествени белези“ на съчиненията, нито при „неутралисткия подход към света“, нито приведените съпоставки с историята на йеросхимонах Спиридон Рилски и руското „Сказание о князяхъ Владимирских“, нито с употребявания термин „западни страни“ или с термина „пиргови“, нито с аргумента за „прогръската ориентация“ на двамата автори и пр.

Като доказателство и съображения срещу издигнатата теза, че Исай Серски, освен на „Разказ за разорението на Македония“ (както той е известен в науката и който разказ съвсем не е „летописна бележка“, както е отбелязано у Мечев), е автор и на „Българската хроника“ от началото на XV в., ще приведа следното:

1. Исай Серски и старец Исай не са едно и също лице, макар в такъв дух да са се изказали някои видни сръбски учени, а у нас това схващане напоследък бе развито от В. Сл. Киселков в книгата му „Проуки и очерти по старобългарска литература“ (София, 1956, стр. 160—171). Старец Исай, за когото има специално житие, който бил приближено лице на крал Стефан Душан и който има главна заслуга за вдигането през 1375 г. на схизмата върху Сръбската патриаршия, е сърбин по рождение. Тъкмо поради важната му роля в живота на сръбската държава по времето на кралете Стефан Душан и княз Лазар той получил популярност, намерила добро отражение в неговото житие. Изхождайки от предубедената теза, че двамата Исаевци са едно и също лице, български книжовник, и Киселков и Мечев не дават вяра на един документ, който съвсем определено говори за сръбския произход на старец Исай. В този документ се казва: „Сеи преподобнии и приснопоминаемии блажени отъць нашъ Исаѣа бысть рождєніе и выспитаніе срѣпскыє землє, отъ епархіє, глагольеміє Ліманъ“¹. За сръбски произход определено говори и житието на старец Исай, дето още в самото начало е казано: „Роди же се при благочастивѣмъ и Христолюбивѣмъ самодръжци всеє срѣпскіє землє“².

2. В житието на старец Исай не се говори нищо за превод на съчинения на Дионисий Ареопагит и изобщо не става дума за негови книжовни занимания. Такъв важен факт из живота на старец Исай, ако той беше преводачът, едва ли е могло да бъде пренебрегнат и изпуснат от автора на житието, в което има други не толкова съществени моменти из живота му.

3. Житиетписецът на старец Исай пише на едно място: „И отъ того времена толикоу зѣло показа благочестивѣи царь Стефанъ вѣроу и любовь и почьстѣна

¹ Н. Дучић, Старине Хиландарске, Гласник, кн. 56, 1884, стр. 69.

² Пос. съч., стр. 70.

блаженнѣмъ отъци нашѣмъ Исаи, елико не имамаъ како исповѣдати“³. Едва ли може да се приеме, че такова голямо доверие и такава чест ще бъде оказана от Стефан Душан към един монах-българин, дори и да се вземе под внимание предположението за застъпничество от кралицата Елена, сестра на българския цар Иван Александър.

4. Според др. К. Мечев в житието на старец Исай „легендарно е и съобщението, че Исаевите родители умрели в един и същ ден, че имената им били Георги и Калина и др. Това показва, че авторът на житието не е познавал Исаевия живот на младини и затова въпросът за народността на Исай — дали той е сърбин, както мисли Дучич — не може да се счита за решен“ (стр. 238). Изобщо, прави впечатление, че онова, което не допада на поставената теза, или се изпуска, или се счита за неточно, погрешно.

5. Неправилно се схваща един пасаж от Исаевото житие, в който е казано, че Исай е имал „и съвѣтника и сподвижника блаженана и прѣподобнаго отъца Дионисіа освештенаго“. Тук не е дума за Дионисий Ареопагит, както мисли Мечев, а за някой известен светогорски монах Дионисий, който е бил, както е казано в житието, Исаев съветник и сподвижник.

6. Въпросът за възрастта на Исай. Приема се, че старец Исай е роден в началото на XIV в. — според Киселков около 1310—1315 г.; Мечев го поставя в царуването на крал Стефан Урош III Дечански (1321—1331), по-точно „към 1325 г.“ (стр. 240). А това означава, че към 1415 г. той ще е около 90-годишен старец, когато „е писал по памет много моменти от Хрониката“, благодарение на което се дължат „фактическите грешки в нея“ (стр. 240). Едва ли може да се приеме такова обяснение на фактите.

7. Авторът счита, че след съдбоносната битка при Чирмен през 1371 г., Исай е отишел или в Атон, в руския манастир Пантелеймон, или, че е забегнал в Русия, което му се вижда, „по-вероятно“. И продължава: „Най-вероятно обаче Исай е започнал да пише Хрониката в Атон и я е продължил в чужбина. . .“ (стр. 240). Ако всичко това е така, възниква въпросът — кога Исай е възглавил сръбската делегация за Цариград, натоварена с важна държавна и църковна мисия? И изобщо възглавявал ли е тази делегация същият монах Исай? Знаем че мисията става през 1375 г.; колебание за нея, за характера и ролята ѝ няма.

8. При прочитане на двете съчинения мъчно може да се забележи по-чувствителна прилика между тях, може би преди всичко за това, че те имат съвсем различни теми. При Исай Серски е засегнат частен случай от турското нашествие на Балканския полуостров, а в Хрониката то е проследено на широк фронт и засяга всички балкански народи. Доколкото има сходства в мисли и фрази, тях авторът на Хрониката може да е заел от разказа на Исай Серски. Това е обикнатата практика в дейността на средновековните книжовници, два примера за което изнася и Мечев — буквални заемки у Спиридон Рилски и от автора на руското „Сказание за Владимирските князе“. Подобна фразеология се среща преди и след Исай Серски.

9. Както изтъква Йоан Богдан, т. н. „Българска хроника“ се намира в ръкопис от XVI в., съдържащ на листове 422—447 обширно историографско съчинение върху балканските народи — гърци, българи, сърби, румъни. То носи наслов „Сказаніе въ кратцѣ лѣтомъ сѣшимъ отъ Адама до нынѣшнѣго врѣмене рѣдомъ“. Йоан Богдан — издателят на летописа — го разделя на три отделни летописни съчинения: 1. Сказаніе въ кратцѣ. . .; 2. Кратък сръбски летопис за годините 1355—1490 и 3. Българска хроника за годините 1296—1313 (л. 440—447). На листове 450—504 се намира „Сказаніе въ кратцѣ о молдавскихъ господарехъ“. Листове 448—449 са оставени чисти, ненаписани.¹ Защо?

³ Н. Дучич, Пос. съч., стр. 72.

Изясням тези археографски подробности с оглед на следното. Те показват, че тук имаме едно цялостно летописно произведение върху историята на балканските народи, изградено въз основа на предишни историографски творби. Разчленяването на този летопис на три части е дело изкуствено, следователно изкуствено е и наименованието „Българска хроника“, която се разглежда като отделно българско летописно съчинение. Между сега познатите негови три „части“ няма никакви заглавия, каквито например има за някои от вселенските събори, за които се говори тук. След изложението на събитията от „сътворението“ на света до византийския император Мануил Палеолог (1425), изложението на сръбската история започва направо с фразата: „Въ таже врѣмена постиже смъртъ благочестиваго господина сръблемъ царѣ Стефана. . .“, след което също така направо, като естествено продължение на всичко разказано досега, идва т. н. „Българска хроника“, започваща така: „Въ лѣто swd, (= 1296) вѣста нѣкто Отманъ отъ вѣсточныѣ страны. . .“ Строго взето, в тази част се говори не само и не толкова за българите, за тяхната история, а общо за всички балкански народи, подирено е и е дадено обяснение както на турските военни успехи, така и на поражението на християнските народи.

10. Българско летописно съчинение от рода на „Българската хроника“ наистина може да е имало, от което непознатият компилатор да е черпил градиво. Йоан Богдан посочи, че румънският книжовник монах Мокса през 1620 г., когато превел от славянски на румънски език хрониката на Манасий, направил значителни добавки върху историята на всички балкански народи, заети предимно от ръкопис, близък на ръкописа от XVI в., съдържащ и „Българската хроника“. Оная част от добавките на Мокса, която засяга турското нашествие на Балканския полуостров и борбите им, почти се покрива с текста на „Българската хроника“, някъде има малки пропуски или добавени пасажи. Това подсказва, че Мокса е заемал не от Почаевския сборник, по който Хрониката е позната, а от друг, сега неизвестен ръкопис.²

11. Сега познатият текст на т. н. „Българска хроника“ не е пълният текст на съчинението, свързано с разказа за тези събития и от което е заемал компилаторът. Известно указание за това е текстът на същата хроника в историографския труд на Мокса, по-точно в неговите добавки към Манасий. „Българската хроника“ завършва така: „Псовиса и Мѣси бегъ въ лѣто шѣке (= 1414) и наста Кришчи солтанъ въ лѣто шѣке“ (= 1417), погрешна година вместо 1413). По-нататък за султан Мохамед (Кришчи, 1413—1421 г.) нищо не се казва. Такъв пропуск има и в добавките на Мокса. Тук след известието за убиването на султан Сюлейман през 1410 г., се казва: (в превод на В. И. Григорович): „Затем погубил Мусия Влъкана и Лазаря июля 6-го 6921 (1413) года. В этом же году устремился Мусия осаждать Бердо, но погиб у реки Искры. На место. . . Мурат в 6926 (1418) Мирча Воевода государь румунов (умер?). — В 6934 г. (1426) разорил Мурат землю сербскую и в этом году умер Стефан господин сербский. В 6937(1429) покорил Мурат Смедерево, августа 27, . . .“ И така нататък до 1489 г., когато е султан Баязид II.³ Монахът Мокса подирил и преписал подробности (и то не малко) за събития, за които не става дума в „Българската хроника“, в нейния познат славянски текст по ръкопис от XVI в. Може би тези подробности имат някакво отношение към основния текст на „Българската хроника“, към който възхождат сега познатият неин славянски текст по Почаевския сборник и тек-

¹ Ioan Bogdan, Ein Beitrag . . . Archiv für Slav. Philologie, XIII, 1891, стр. 481—535.

² Ioan Bogdan, Пос. съч., стр. 501—502.

³ Подробности у В. И. Григорович, О Сербии в ее отношениях к соседним державам. Казань, 1859, стр. 33—45.

сът на румънски език, преписан от Мокса? Може би на останалите ненаписани листове 448—449 на Почаевския сборник е трябвало да бъде продължението на Хрониката, което книжовникът по неизвестни причини не успял да извърши? Такива предположения, впрочем, са изказани още през 1895 г. при подробното описание на сборника от К. Д. Попов, дето се казва: „Следующие 448 и 449 белые листы указывают на неоконченность хроники“.¹

Започнатият разговор за „Българската хроника“ е добре да бъде подхванат и от други изследвачи, като е желателно също да се разшири кръгът на разглеждания въпрос, той да прерасне изобщо в разработване на важния проблем за българската историография — творби, извори, връзки помежду им и връзки с летописната традиция на народи, близки нам по територия, култура и книжовни традиции.

*

Настоящата статия-отговор бе написана наскоро след излизането на проучването на Константин Мечев и предадена за обнародване в сп. „Исторически преглед“. Оттогава обаче изминаха близо три години, а тя не се появи на страниците на това списание, дето бе по-подходящо нейното публикуване. Междувременно в сп. „Советское славяноведение“ (1969, кн. 3, стр. 41—42) се появи статията „Об авторстве анонимной болгарской хроники XV века“, в която авторът Е. П. Наумов основателно критикува основната теза на нашия автор. Аз споделям почти всички възражения на Наумов с изключение на мисълта му, че безименната българска хроника от XV в. имала византийски произход.

¹ В. Ягич, Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке, Сп. 1895, стр. 579.